

ARTYKUŁY

[*Articles*]

SELF I TOŻSAMOŚĆ: PRÓBA OKREŚLENIA ZNACZEŃ ORAZ WZAJEMNYCH ZWIĄZKÓW MIĘDZY POJĘCIAMI

Krzysztof Dyga

Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Institute of Psychology, Jagiellonian University in Cracow

SELF AND IDENTITY: AN ATTEMPT TO DEFINE THESE TWO CONCEPTS AND RELATIONS BETWEEN THEM

Summary. This article attempts to define the concepts of “self” and “identity”, taking into account the multiplicity of meanings assigned to them and the complex reality both of them refer to. Particular emphasis is placed on what the relationship is between self and identity, what connects these two concepts and what divides them. Aside from separation self from identity, differentiation between these both terms and related concepts like personality, self-image, ego or subjectivity was essential. Although the source of these investigations was the observation of often unreflective, synonymous use of above-mentioned terms, the aim of this article was, so to say, to “assign” the due territory to the respective title concepts.

Key words: self, identity

Wprowadzenie

Istnieją terminy, które używane często i w sposób naturalny w mowie potocznej, w nauce stają się problematyczne, nawet jeśli zawężyć zakres ich stosowania do jednej dziedziny, np. psychologii. Okazują się bowiem mgliste i trudne do zoperacjonalizowania. Co więcej, różni badacze posługują się nimi mając na myśli odrębne fenomeny, nie mówiąc już o tym, że wielu z nich stosuje je z pewną nonszalancją, przez co nawet w dorobku pojedynczego autora znaleźć można ich odmienne desygnaty. Taki stan rzeczy nie ułatwia gromadzenia wiedzy naukowej, przede wszystkim dlatego, że trudno jest porównywać ze sobą wyniki badań odwołujących się do danego pojęcia w sytuacji, gdy nie ma zgody co do jego znaczenia.

Adres do korespondencji: Krzysztof Dyga, e-mail: krzysztof.jan.dyga@gmail.com

Przykładami takich terminów, pozornie oczywistych, lecz w praktyce badawczej nierzadko zwodniczych, są Ja i tożsamość. Z tym pierwszym problemy zaczynają się już w chwili tłumaczenia, gdyż stanowi ono odpowiednik nie tyle angielskiego *I*, co *self*, a więc zaimka zwrotnego, który, niepoddający się dosłownemu przekładowi, tłumaczony jest nader swobodnie jako Ja właśnie (pisane na domiar złego niejednokrotnie – jako Ja, „ja” lub „Ja”), jaźń lub ego. Biorąc pod uwagę ten translacyjny chaos, w artykule tym słowo *self* będzie występowało w oryginale; praktyka ta ma zresztą swoją tradycję w polskiej literaturze psychologicznej (np. Oleś 1997; Uchnast, 1997).

Jak pokazuje analiza literatury, słowo „tożsamość” niejednokrotnie stosowane jest zamiennie albo ze wspomnianym *self* albo z jakimś z jego derywatów, albo też z jeszcze innymi pojęciami (podmiotowość, osobowość), z którymi w większym stopniu mylone jest również *self*. Biorąc za punkt wyjścia tę ostatnią uwagę oraz to, że *self* jest słowem w psychologii znacznie bardziej popularnym, próby zdefiniowania i oddzielenia od siebie związanych ze sobą pojęć rozpoczną się od tego właśnie zaimka zwrotnego. Celem artykułu jest bowiem właśnie ustalenie znaczeń przypisywanych najczęściej tym dwu często współwystępującym ze sobą terminom oraz określenie ich wzajemnych relacji.

Self

Interesujące, że termin „*self*” nie pojawia się w ósmiotomowej encyklopedii psychologii pod redakcją Alana Kazdina (2000), chociaż znaleźć tam można wiele wyrazów łącznikowych, których „*self*” jest rdzeniem (np. *self-esteem* – poczucie własnej wartości). Podobna sytuacja ma miejsce w encyklopedii pod redakcją Craigheada i Nemeroffa (2004). Z kolei w polskim *Słowniku psychologii* pod redakcją Jerzego Siuty Krzysztof Krzyżewski (2006) podaje cokolwiek mglistą definicję „ja”: „przedmiot samopoznania ujęty jako korelat różnorodnych i złożonych jego form, wskazywany, nazywany i identyfikowany przez zaimek osobowy «ja», mający różny zakres i treść. Rozróżnia się liczne jego postacie, np. «ja» przedmiotowe i «ja» podmiotowe; «ja» prywatne i «ja» publiczne” (s. 118).

W takiej sytuacji warto odwołać się do źródeł wiedzy, w których omawianym terminom poświęca się podstawowe miejsce, a co za tym idzie są rozpatrywane w całej swojej złożoności i z troską o jasność definicyjną oraz integrację rozlicznych konceptualizacji – a więc do odpowiednich podręczników akademickich, pełniących rolę kompendium współczesnej wiedzy na rzeczony temat.

I tak, redaktorzy podręcznika nt. *self* i tożsamości w naukach społecznych i behawioralnych (głównie psychologii i socjologii), Mark R. Leary i June Price Tangney (2012), widzą konstrukt *self* jako jeden z przejawów swego rodzaju naukowej mody, która – poprzedzona „modą” na „postawy”, „atrybucje” i współwystępująca w latach 80. z „poznaniem”, trwa od lat 70. do dziś. Odbicie tytułowego połączenia *self* i tożsamości (o którym więcej w końcowej części artykułu) znajduje się, co zna-

mienne, w enumeracji zagadnień, które podpadają pod pierwszy z „nagłówków”; autorzy wymieniają m.in.: samoświadomość, samoocenę, samokontrolę, samoweryfikację, samoafirmację, samoświadome emocje, rozbieżność Ja, monitorowanie siebie i tożsamość własnie. W tym kontekście prawdziwe wydaje się zarówno zdanie Baumeistera, dla którego „*self* nie jest wcale pojedynczym tematem, lecz raczej agregatem luźnie powiązanych podtematów” (1998, s. 681), jak i autorów, dla których wyżej wymienione fenomeny łączy to, że angażują zdolność do autorefleksji. Autorzy trzymają się silnie tego stanowiska, mimo że przyznają, iż wiele zachowań zachodzi w sposób automatyczny i nieświadomy.

Znaczenia *self*

Liczba różnorodnych znaczeń *self*, podawanych tak *explicite*, jak i *implicite*, jest niezmiernie duża. Leary i Tangney (2012) wyodrębniają pięć podstawowych sposobów stosowania terminu *self*: 1) jako osoba w sensie ogólnym (*Total Person*), 2) jako osobowość, 3) jako doświadczający podmiot, siedlisko samoświadomości, 4) jako przekonania na swój temat oraz jako 5) czynnik wykonawczy (*Executive Agent*).

Self a osoba

Pierwsze użycie odpowiada bardziej wspomnianym wyżej potocznym intuicjom niż naukowemu ujęciu, wedle którego, zdaniem tych autorów, *self* nie jest osobą, lecz czymś, co osoba posiada.

Self a osobowość

Jeszcze większą konfuzję rodzi równanie *self* z osobowością, co zachodzi nie tylko w kolokwialnym posługiwaniu się tymi terminami, ale także w pracach znanych psychologów, tak humanistycznych (*self-actualization* Masłowa jako dążenie do pełni osobowości), jak i społecznych i poznawczych. Wywodzący się z tych ostatnich Tesser definiuje *self* jako „zbiór umiejętności, [własności] temperamentu, celów, wartości [i] preferencji, które odróżniają jedną osobę od innej” (2002, s. 185); właściwości te z kolei, jako czyniące jednostką kimś psychicznie unikalnym, odsyłają do wielu definicji osobowości (np. Pervin, 1994).

Analizujący wzajemne relacje *self* i osobowości Morf i Mischel (2012) są zdania, że psychologia osobowości nie zwraca wiele uwagi na rolę właściwych *self* procesów odnoszących się do poznawczej i afektywnej dynamiki. Dynamika ta charakteryzuje różne jednostki i typy jednostek oraz sposoby adaptacji i interpersonalne konstrukcje stanowiące o znacznej części ich egzystencji. Z kolei samo rozpatrywanie procesów *self*, nie biorąc pod uwagę dynamicznego systemu osobowości, nie pozwala zrozumieć chociażby tego, jak może dochodzić do autodestrukcyjnych lub paradoksalnych zachowań samoregulujących wtedy.

Gwoli dbałości o precyzję terminologiczną należy zauważyć, że sytuację tę komplikuje dodatkowo fakt, że również w dziedzinie psychologii osobowości nie ma zgody co do tego, jak należy rozumieć jej przedmiot. Można zgodzić się z Morf i Mischlem (2012), że obecnie przez osobowość rozumie się albo podstawowe cechy, których natężenie różnicuje ludzi między sobą, albo dynamiczny system przetwarzania. Zwolennicy tego pierwszego ujęcia orzekają, że cechy mają charakter stabilny i predysponują jednostki do odpowiadających im zachowań. Takie ujęcie osobowości reprezentuje model Wielkiej Piątki (McCrae, Costa, 2005). Zdaniem Morf i Mischela tego rodzaju sposób konceptualizacji osobowości odróżnia ją wyraźnie od *self*, któremu nadaje kierunek, lecz którego badacze bardziej skupiają się na tym, w jaki sposób to, co ludzie myślą, wpływa na ich zachowanie¹. Drugie podejście do osobowości upatruje w niej systemu pośredniczących procesów i struktur, tak o charakterze świadomym, jak i nieświadomym. Badacza z tego nurtu interesuje to, jaką rolę owe procesy pełnią w wyjaśnianiu tego, jak i dlaczego ludzie myślą i odczuwają w określony sposób oraz wchodzą w interakcje ze światem społecznym. Tradycja ta sięga Freuda i ciągnie się przez Adlera, Sullivana, Murraya, Lewina i Kelly'ego do współczesnych psychologów społecznych i poznawczych. Jakkolwiek rozpatrywane tu są cele i motywacje leżące u podstaw zachowań centralnych dla *self* i samoregulacji, to w odróżnieniu od izolowanych procesów *self* nurt ten stara się uchwycić i wyjaśnić „osobowościowo-podobne” typy i różnice indywidualne na poziomie osoby.

Morf i Mischel (2012) są zdania, że oderwanie *self* od osobowości byłoby błędem, ponieważ odłączyłoby je od motywacji i dążeń jednostki, wliczając w to samoocenę, planowanie, procesy kontrolne itd. Z kolei osobowości pozbawionej *self* brakowałoby napędzających ją procesów organizacyjnych, takich jak samoregulacja, autowaloryzacja, tworzenie i ochrona siebie (*self-regulation, self-enhancement, self-construction, self-protection*), przez co jawiłaby się niczym więcej jak statyczną listą cech lub czynników. Zdaniem autorów podział na *self* i osobowość nie pochodzi „z natury”, a raczej jest wynikiem czynników historycznych.

W podsumowaniu powyższych rozważań przytaczani autorzy stwierdzają, że tradycje badania *self* i osobowości poszukują odpowiedzi na podobne pytania z dwóch odmiennych, lecz nachodzących na siebie perspektyw, przez co aż proszą się o integrację.

Self jako Ja podmiotowe i przedmiotowe

Trzecią pomyłką terminologiczną Leary i Tangney (2012) wiążą z Jamesowskim rozróżnieniem na *self* podmiotowe i przedmiotowe. Jeśli chodzi o tę pierwszą

¹ Cytowani autorzy zauważają jeszcze, że badaczy *self* od badaczy osobowości rozumianej jako cechy odróżnia skupianie się tych pierwszych na tym co właściwe wszystkim ludziom, podczas gdy drudzy zajmują się bardziej typologiami z poziomu molarnego.

„część” *self*, to autorzy przyznają, że mimo braku odpowiadającej jej struktury neurobiologicznej, jest ona powszechna w sensie fenomenologicznym.

Self rozumiane jako postrzeganie jednostki przez samą siebie wiąże się z drugim członem Jamesowskiej dychotomii, tj. z *self*, które jest poznawane, Ja przedmiotowym. Innymi słowy, chodzi tutaj przede wszystkim o przekonania jednostki na swój własny temat. Ponadto jednak struktura ta zawiera w sobie konkretne procesy czy motywy, jak np. autoweryfikacji czy autoafirmacji (*self-verification, self-affirmation*). Nie można jednak sprowadzać *self* do konceptualizacji dotyczących samego siebie. Rozwiązaniem jest za to używanie jego pochodnych, w postaci takich terminów jak schemat Ja (*self-schema*), obraz siebie (*self-image*) czy koncepcja Ja (*self-concept*).

Self jako czynnik wykonawczy

Piąte użycie słowa *self* widzi w nim czynnik wykonawczy (*executive agent*) i znajduje wyraz w procesach samokontroli czy samoregulacji (*self-control, self-regulation*). Jakkolwiek to ujęcie nasuwa skojarzenia z koncepcją homonkulusa lub z (psychodynamicznie rozumianym) ego, zdaniem Learego i Tangney (2012) najlepiej pojmować je jako cybernetyczny proces samokontroli (*cybernetic self-control process*) i jako taki traktować jako cechę wykonawczą (*executive feature*) *self*.

Self – próba definicji

Leary i Tangney (2012) są zdania, że każde z trzech ostatnich znaczeń ma swoje zalety. Tym, co je łączy, a tym samym leży u podłoża każdego z nich jest świadomość refleksyjna, dlatego autorzy koniec końców definiują *self* jako „aparat psychologiczny” lub „zdolność umysłową, która pozwala organizmowi czynić z samego siebie obiekt własnej uwagi i myśleć o sobie w sposób świadomy” (s. 8). Jeżeli zaś chodzi o funkcje *self*, to wpływa ono na naturę subiektywnego doświadczenia, leży u podstaw spostrzeżeń i przekonań na swój temat oraz umożliwia regulację zachowania. Warto jeszcze dodać, że w praktyce *self* jest zarówno zmienne w zależności od różnych typów sytuacji, jak i względnie stałe w ich obrębie. Ta obserwacja z kolei prowadzi bezpośrednio do koncepcji opowiadających się za wielością *self*, które współcześnie niemal całkowicie wyparły tradycyjne przekonania o jego monolitycznej organizacji (zob. Suszek, 2007).

Nie self, a system self

Morf i Mischel (2012) dodatkowo problematyzują omawianą kwestię. Z ich podsumowania współczesnego rozumienia *self* wynika, że jest ono „zarówno stałe, jak i zmienne, spójne i niespójne, racjonalne i irracjonalne, intencjonalne (*planful*) i automatyczne, sprawcze i zrutyinizowane (*agentic and routinized*)” (s. 23); ponadto jest nie tylko strukturą wiedzy, ale i instancją działającą („*doer*”) oraz czującą („*feeler*”). Unikalną i centralną cechą *self* jest samoświadomość, która pozwala poddawać re-

fleksji doświadczenia oraz monitorować i ewaluować reakcje na nie. Nie zmienia to faktu, że niektóre doświadczenia i ekspresje *self* pozostają poza świadomością.

Morf i Mischel (2012) uważają, że wyżej wymienione sprzeczności można pogodzić, gdy uzna się następujące twierdzenia: 1) *self* jest zorganizowanym, dynamicznym poznawczo-afektywno-behawioralnym systemem i 2) *self* jest interpersonalnym systemem samokonstruującym się. W odróżnieniu więc od przywołanej wcześniej definicji Tessera, mowa jest tutaj o koherentnej strukturze poznawczo-afektywnych reprezentacji, umotywowanej, dynamicznej (bo akomoduje i asymiluje informacje ze świata społecznego) i generującej zachowanie. Do *self-systemu* należą takie funkcje wykonawcze, jak planowanie, interpretowanie, monitorowanie zachowania oraz selektywne przetwarzanie informacji zarówno o samym *self*, jak i o świecie społecznym, co jest możliwe dzięki jego zdolności do pogłębionej autorefleksji. Być może najbardziej dystynktywną cechą *self-systemu* jest to, że zajmuje się on tym, jak ludzie konstruują odnoszące się do nich znaczenia przez snucie refleksji o sobie samych, przeszłości i możliwej przyszłości. I choć jego cechą konstytutywną jest samoświadomość, nierzadko działa w sposób automatyczny i pozawerbalny.

Self w psychoanalizie

Obraz *self* rozpatrywany li tylko z perspektywy psychologii akademickiej byłby niepełny, gdyby nie uzupełnić go o znaczenia, jakie nadaje się mu w obrębie ciągle żywej tradycji psychoanalitycznej. I choć w tejże tradycji zdecydowanie więcej miejsca poświęcono terminowi pokrewnemu wobec *self*, czyli ego (o różnicy pomiędzy tymi obydwojma zob. Bielik-Robson, 1998), z biegiem lat i ten pierwszy doczekał się swoich konceptualizacji.

W psychoanalizie termin *self* pojawił się po raz pierwszy w połowie XX wieku w pismach Heinza Hartmanna, dla którego był on obiektem popędu narcystycznego (1950). Jest to pogląd do dziś utrzymywany przez część środowiska psychoanalitycznego.

W rozumieniu Melanie Klein, reprezentującej teorię relacji z obiektem, *self* odnosi się do całości osobowości, a więc nie tylko do ego, ale i do życia instynktownego, czyli id. Odmiennego zdania są inni reprezentanci tej szkoły, Sandler i Rosenblatt (1962), wedle których *self* jest strukturą związaną z reprezentowaniem świata zewnętrznego, a jednocześnie służy gromadzeniu przez jednostkę jej subiektywnego doświadczenia. Jego funkcją jest zaś organizacja procesów psychicznych (rola przypisywana tradycyjnie ego, które tutaj odpowiada za myślenie). Jeszcze inny przedstawiciel tego nurtu, Otto Kernberg (1982), widzi w *self* sumę wszystkich reprezentacji siebie w relacji oraz wszystkich reprezentacji obiektu, a przy tym, podobnie jak poprzednicy, zasadę organizacji doświadczenia. Zapewnia ono poczucie ciągłości i jest nadrzędne wobec ego, które w rozumieniu Kernberga jest strukturą przechowującą w pamięci doświadczone relacje.

Według Donalda Winnicotta (1960) *self* jest zakorzenione w doznaniach cielesnych i dostarcza poczucia rzeczywistości, ciągłości i rytmu życia umysłowego.

Dopiero jednak w pismach Heinza Kohuta, twórcy psychologii *self*, termin ów, do tej pory często używany zamiennie z ego, albo stojący niejako w jego cieniu, zyskał należne mu miejsce. Dla Kohuta (1977; Gościński, Mocek, 2008) jest on nadrzędną strukturą mentalną o charakterze organizacyjnym, stanowiącą centrum niezależnej inicjatywy i utworzoną na gruncie emocji, odczuć, wspomnień i zachowań, które łączy poczucie czasowej ciągłości. Nie jest w pełni poznawalne; ujmowane jest fenomenologicznie – jako to, co jednostka doświadcza jako siebie.

Jak widać, psychoanalityczne i akademickie rozumienia *self* częściowo nakładają się na siebie (waga organizacyjnego charakteru *self*), częściowo zaś różnią się, szczególnie wtedy gdy psychoanalitycy wiążą je z niepotwierdzonymi naukowo sferami (id) czy swoistym żargonem („obiekty”). U niektórych autorów wreszcie (Winnicott, Kohut, Kernberg), *self* przyjmuje cechy tożsamości – wtedy gdy mowa np. o poczuciu ciągłości.

Tożsamość

Tak w dyskursie popularnym, jak i w akademickim, termin „tożsamość” bywa stosowany jako słowo-wytrych na określenie charakterystyk biologicznych, dyspozycji psychologicznych i/lub statusu socjo-demograficznego. Choć mogło by się wydawać, że psychologia nieczęsto zajmuje się tożsamością, okazuje się, że ilość publikacji na jej temat rośnie sukcesywnie, przy czym tempo tego wzrostu w sposób wyraźny wyróżnia ów przedmiot zainteresowania – jest ono siedmiokrotnie większe od tempa wzrostu ilości publikacji wziętych ogółem (Côté, Levine, 2002). Co więcej, pojawiają się też czasopisma w całości poświęcone tożsamości (*Identity: An International Journal of Theory and Research*). W takiej sytuacji określenie, co właściwie kryje się za tym słowem w teorii i badaniach psychologicznych, staje się coraz bardziej palącym problemem.

Wielowymiarowość tożsamości

W rozdziale wprowadzającym do dwutomowego kompendium *Handbook of Identity. Theory and Research* redaktorzy podręcznika, Vivian L. Vignoles, Seth J. Schwartz i Koen Luyckx (2011), zwracają uwagę na kontrowersje dotyczące znaczenia terminu „tożsamość” w psychologii. Wiążą się one z pytaniami czy tożsamość (rozumianą tu zdroworozsądkowo – jako odpowiedź na pytanie „kim jestem?”) winno się rozpatrywać przede wszystkim jako 1) fenomen natury osobistej, relacyjnej, czy kolektywnej, 2) stałą, płynną czy nieustannie zmieniającą się, 3) odkrywaną czy konstytuowaną osobie lub społecznie.

W odpowiedzi na pierwsze pytanie pada propozycja, aby różne „wymiarowe” tożsamości rozumieć nie tylko jako różne jej formy, ale także jako odrębne procesy słu-

żące jej formowaniu, utrzymywaniu lub zmianie. Tożsamość osobista/indywidualna sprowadza się wg Vignoles, Schwartza i Luyckxa (2011) do autodefinicji (*self-definition*). Tutaj jednak wychodzi na jaw, jak bardzo pojemne jest to określenie, skoro autorzy wymieniają jego składowe poczynając od celów, wartości i przekonań oraz światopoglądu religijnego przez standardy postępowania i podejmowania decyzji, poczucie własnej wartości i samoocenę, pożądane, niepożądane i oczekiwane przyszłe *selves* aż po całościową „historię życia”².

Podział na tożsamość relacyjną i kolektywną (zob. Cheek, Briggs, 1982) nie spularyzował się w polskiej literaturze psychologicznej; dominuje u nas raczej szersza kategoria tożsamości społecznej. Wydaje się on jednak użyteczny. „Tożsamość relacyjna” odsyła do ról pełnionych w kontekście związków i wzajemnych stosunków (np. syn, współpracownik, promotor) oraz do tego jak jednostka je definiuje i interpretuje. W tym miejscu uwidacznia się wprowadzony przez autorów podział na treści i procesy tożsamościowe. Z punktu widzenia procesów tożsamości relacyjnej wiele podejść bowiem przyjmuje, że jest ona nie tylko definiowana, ale nawet ulokowana w przestrzeni interpersonalnej. Innymi słowy, jednostka domagająca się swojej tożsamości relacyjnej musi dostać w pewnym momencie niejako „błogosławieństwo z zewnątrz”.

Tożsamość kolektywna wiąże się z kolei z identyfikacją osoby z kategoriami społecznymi lub grupami (od rodzinnej do etnicznej), do których przynależy, a także ze znaczeniami, jakie im nadaje oraz z uczuciami, przekonaniami i postawami, jakie z tychże identyfikacji wynikają. I tutaj autorzy dostrzegają przejście w teoretycznych rozważaniach od treści do procesów, jak np. wtedy, gdy obiektem zainteresowania staje się to, jak zmiany z chwili na chwilę w międzygrupowych kontekstach mogą kształtować koncepcje na temat siebie, prowadząc do zmiany z postrzegania siebie jako indywiduum do rozpatrywania siebie jako członka grupy społecznej.

Do tej trójcy wymiarów autorzy wprowadzają jeszcze aspekt materialny tożsamości, związany z ważnymi, posiadanymi przez jednostkę przedmiotami oraz istotnymi dla niej miejscami.

Biorąc powyższe pod uwagę, Vignoles, Schwartz i Luyckx (2011) proponują własną, zintegrowaną definicję operacyjną tożsamości jako zawierającej zbieżne ze sobą 1) wybrane bądź przypisane zaangażowania, charakterystyki osobiste i przekonania na swój temat, 2) role i pozycje zajmowane wobec znaczących innych, 3) członkostwo w grupach i kategoriach społecznych (tu również: status jednostki w grupie oraz status grupy w większej całości) oraz 4) identyfikacje z cenionym dobytkiem i poczucie przynależności do konkretnej przestrzeni. Autorzy są przy tym świadomi, że te różne aspekty tożsamości nie są od siebie niezależne, a raczej krzyżują się ze sobą i oddziałują na siebie wzajemnie.

² To syntetyczne ujęcie stanowi swoisty przegląd koncepcji nt. tożsamości, od Jamesa Marcii do Dana McAdamsa.

Stażość a zmienność tożsamości

Odpowiedź na pytanie o to, czy tożsamość należy postrzegać jako stałą czy zmienną wydaje się na pierwszy rzut oka zależeć od daty publikacji odpowiedzi tę zawierającą. Klasykom tematu przypisuje się na ogół pierwszą z nich. I tak, uważa się na ogół, że w teorii Erika Eriksona tożsamość, a właściwie jej osiągnięcie i ostateczne ukształtowanie, stanowi jedno z podstawowych zadań rozwojowych przypadających na okres adolescencji. Tymczasem dokładna lektura pism amerykańskiego psychoanalityka ukazuje nam pogląd mniej tradycyjny, bardziej za to zgodny ze współczesnym myśleniem. Píše bowiem Erikson w pewnym miejscu: „kształtowanie tożsamości ani się nie zaczyna, ani nie kończy się wraz adolescencją – jest to trwający całe życie rozwój w dużym stopniu nieuświadomiany przez jednostkę i jej otoczenie” (2004, s. 110). Zbieżna z tym zdaniem jest konkluzja innego fragmentu książki, którego początek zwięźle wprowadza w znaczenie omawianego terminu dla twórcy teorii stadiów rozwojowych: „Wzrastające poczucie tożsamości jest doświadczane przedświadomie jako poczucie psychospołecznego dobra. Jego najbardziej typowe przejawy to poczucie zadowolenia w swoim celu, świadomość tego, dokąd się zmierza i wewnętrzna pewność antycypowanego rozpoznania przez tych, którzy się liczą. Jednakże takiego poczucia tożsamości nigdy nie uzyskuje się raz na zawsze. Tak jak czyste sumienie, jest ono stale tracone i odzyskiwane” (Erikson, 2004, s. 115).

Współczesny badacz problematyki, Piotr Oleś, stawia jednoznaczna tezę: „O ile w tradycyjnych teoriach tożsamości kładziono nacisk na stałość, przywiązanie do wartości, jednoznaczność i pewność – według zasady, że tożsamość oddaje sens indywidualnej egzystencji – o tyle współcześnie akcentuje się zmienność, giętkość, adaptację i wielofunkcyjność – według zasady, że tożsamość lepiej oddaje to, kim człowiek może się stać, niż to, kim jest lub był” (2012, s. 120). To wszystko wiąże się niewątpliwie z kulturą postmodernistyczną, która nie tylko pozwala na samookreślenie na jakiś czas, do następnej zmiany, ale wręcz je promuje. Jeśli rzeczywistość jest płynna, to przystosowanie do niej wymaga płynności, giętkości i gotowości do zmiany. To daje inną formę tożsamości: dynamiczną, elastyczną, procesualną, otwartą na zmiany, czy właśnie – mówiąc językiem Zygmunta Baumana – płynną (2007).

Codziennie doświadczenie wskazuje jednak, że nie sposób mówić o całkowicie płynnej tożsamości. Na gruncie teoretycznym problem stałość-zmienność tożsamości daje się rozwiązać na różne sposoby. Można powiedzieć, że tożsamość jest po prostu względnie stała lub względnie płynna. Vignoles, Schwartz i Luyckx (2011) konkretyzują ową względną stałość jako długoterminowe zmiany rozwojowe, podczas gdy względna płynność oznacza krótkoterminowe zmiany kontekstualne. Podobną odpowiedź podaje Tomasz Maruszewski, przywołując koncepcję „Ja roboczego”, związanego głównie z aktywizacją celów krótkoterminowych. Píše on w związku z tym, że „istnieją dwa rodzaje poczucia tożsamości: poczucie chwilowe i zmienne, związane z aktywizacją Ja roboczego, oraz poczucie względnie trwałe,

wywiedzione z samowiedzy” (2012, s. 161). O ile to pierwsze budowane jest z reprezentacji percepcyjnych, to drugie stanowi zbiór sądów dotyczących względnie trwałych właściwości jednostki.

Tożsamość odkrywana czy konstruowana?

Pytanie o to, czy tożsamość jest czymś już istniejącym, co należy rozpoznać, odszukać na drodze autoeksploracji, czy też od początku do końca jest ona owocem świadomej i umotywowanej aktywności poznawczej o charakterze twórczym, należy do najtrudniejszych dylematów w omawianym temacie. Jest to przy tym pytanie, które, ściśle związane z problemem jedna prawda *vs* wielość prawd, ma charakter w dużej mierze filozoficzny. Z tego względu, jak również z powodu ograniczonej ilości miejsca, przywoła się tu tylko jeden, oryginalny i błyskotliwy sposób rozwiązania tego problemu. Zdaniem Seta J. Schwartza (2002), tworzenie siebie (*self-construction*) może stanowić drogą do samopoznania (*self-discovery*), a to dlatego, że kroki podejmowane w celu rozwijania poczucia siebie mogą ostatecznie prowadzić do odkrycia i aktualizacji potencjałów jednostki.

Tożsamość przedmiotowa i podmiotowa

Niektórzy autorzy sugerują, aby rozgraniczać tożsamość od poczucia tożsamości. I tak bodaj w pierwszej polskiej publikacji poświęconej problematyce tożsamości na gruncie psychologicznym można znaleźć stanowiska skrajne. Krzysztof Krzyżewski i Anna Kazberuk (2000) postulują, aby termin „tożsamość” zostawić filozofii. Tomasz Grzegorek (2000) poświęca zaś cały rozdział próbie rozróżnienia „tożsamości” od „poczucia tożsamości” po to, by na koniec stwierdzić, że mówienie o czyjejś tożsamości nie pociąga za sobą żadnej wartości informacyjnej, w odróżnieniu od poczucia tożsamości, jako doświadczania różnych jej aspektów. Możliwy jest jednak bardziej integracyjne stanowisko. W literaturze można bowiem znaleźć rozróżnienie na tożsamość przedmiotową (poznawczą) i podmiotową (fenomenologiczną) (np. Mandrosz-Wróblewska, 1988; Pilarska, 2012; Brygoła, 2013; podział ten odpowiada w przybliżeniu rozróżnieniu Eriksona na tożsamość *self* i tożsamość *ego*). Ta ostatnia odnosiłaby się właśnie do poczucia tożsamości, rozumianego jednak nie jako jednorodny zjawisko, niezwykle zresztą trudne do uchwycenia, a zespół „poczuć”, których rodzaj i ilość różni się w zależności od rozmaitych propozycji teoretycznych. Aleksandra Pilarska (2012) dokonując zestawienia tychże wymienia poczucia: ciągłości, wewnętrznej stałości, otwartości, unikalności, odrębności, wewnętrznej jednorodności, wewnętrznej integracji, wewnętrznej jedności, własnej wartości, godności, skuteczności, zgodności z sobą i pewności co do własnej osoby. Takie zestawienie wydaje się wszakże nazbyt szerokie. Na gruncie polskim popularny jest podział obecny np. w pracy Marii Sokolik (1993), zawierający bodaj najsilniej związane z tożsamością „poczucia”: odrębności, ciągłości, wewnętrznej spójności oraz posiadania wewnętrznej treści. Autorka jednak abstrahuje od tego, co na ogół rozu-

mie się przez „tożsamość”, czyli od tożsamości przedmiotowej. Tę ostatnią można sprowadzić do „zbioru samookreśleń”, na który składają się cechy relewantne, czyli takie, których utrata wiązałaby się dla podmiotu z poczuciem, że nie jest już tą samą osobą (Bikont, 1988, s. 29) lub do teorii czy schematu tego, kim się jest i kim się powinno być w odbiorze innych ludzi, która zawiera przy tym ważne fakty, konstrukty, przekonania, wartości, standardy postępowania i składniki obrazowe, tworzące całościowy obraz jednostki jako istoty społecznej (Schlenker, 1985, za: Mandrosz-Wróblewska, 1988).

Obydwa aspekty tożsamości wydają się niezbędne do pełnego postrzegania tego, co kryje się za owym terminem. Dlatego szczególnie istotne są te ujęcia, które dążą do ich integracji. W polskiej literaturze psychologicznej jako pierwsza dokonała tego Joanna Mandrosz-Wróblewska, pisząc, że na tożsamość składają się: „te elementy wiedzy o własnej osobie, które są w najwyższym stopniu charakterystyczne dla Ja, którym podmiot przypisuje szczególną wagę – wymiary schematowe. Treści konstytuujące tożsamość są zarazem podstawą poczucia spójności Ja w czasie i przestrzeni, a także poczucia odrębności własnej osoby od innych” (Mandrosz-Wróblewska, 1988, s. 42).

Niemal identyczną definicję tożsamości podaje prawie ćwierć wieku później Piłarska (2012). W obydwu definicjach, podobnie jak we wcześniejszym rozróżnieniu Jarymowicz i Szustrowej (1980), poczucie tożsamości rozpatrywane jest jako wtórne względem tożsamości. Straś-Romanowska (2008) tłumaczy to faktem późniejszego pojawienia się podmiotowej warstwy tożsamości w rozwoju. Wydaje się jednak, że w rzeczywistości jest odwrotnie – autorefleksyjność jest bowiem osiągnięciem rozwojowym późniejszym wobec danego niejako automatycznie poczucia siebie. Takiego zdania był np. Maslow (1970/1990). Można zaryzykować tezę, że postulowane przez wielu autorów pierwszeństwo aspektu przedmiotowego nad podmiotowym jest rezultatem dominacji paradygmatu poznawczego w psychologii, który traktując procesy poznawcze priorytetowo, spycha na dalszy plan sferę przeżyć i emocji.

Odwołując się do kontrowersji dotyczących utrzymania terminu „tożsamość” w psychologii (Krzyżewski, Kazberuk, 2000), można zaproponować, że termin ów jest do ocalenia jako ogólne pojęcie odsyłające zarówno do specyficznej treści samowiedzy (tożsamość przedmiotowa), jak i do „poczucia tożsamości” przybierającego różne formy (tożsamość podmiotowa). Nie należy jednak zapominać, że w wąskim rozumieniu „tożsamość” odsyła do samego aspektu przedmiotowego.

Self a tożsamość

Mimo że istnieją stanowiska, wedle których podział na *self* i tożsamość jest sztuczny (Brubaker, Cooper, 2000; Côté, 2006), współczesna wiedza psychologiczna, której rekapitulacji dokonano powyżej, zdecydowanie implikuje sensowność owego rozróżnienia. Nie zmienia to faktu, że *self* i tożsamość wchodzą ze sobą w ścisłe relacje. Uwidocznieniu tych relacji poświęcony jest poniższy podrozdział.

Psychologia tożsamości jest zdaniem Marii Jarymowicz (2005) poddyscypliną psychologii Ja, której przedmiot jest bardziej rozległy, poszerzony względem tej pierwszej chociażby o badanie samowiedzy utajonej. Nawiasem mówiąc, w definicji Jarymowicz, wedle której specyfiką tożsamości jest „spostrzeganie samego siebie, które przejawia się wybiórczą koncentracją uwagi na tylko niektórych własnych cechach i przypisywaniem do nich mniejszej lub większej wagi w procesie charakteryzowania samego siebie” (2005, s. 108), uwidacznia się także odmiennosc tożsamości od osobowości – ta ostatnia ma bowiem bardziej globalny charakter³. Owa szczególna właściwość tożsamości – to, że zawiera ona tylko te charakterystyki, które są subiektywnie najbardziej ważne – odróżnia ją również od wspomnianych wyżej koncepcji siebie czy obrazu siebie, które sprowadzają się do sumy wszystkich możliwych autocharakterystyk. Tezę tę ilustruje Oleś sugestywnym sformułowaniem: „tożsamość stanowi ekstrakt z koncepcji siebie” (2008, s. 50).

Ten nadrzędny status *self* (w aspekcie przedmiotowym) wobec tożsamości podkreśla także Pilarska (2012), która powołując się na poglądy różnych autorów zauważa, że tym, co łączy ich stanowiska jest uznanie Ja jednostki za poznawczą bazę tożsamości.

Ciekawego rozwiązania dostarczają Soenens i Vansteenkiste (2011), którzy uważają, że o ile tożsamość rozpatrywana jest jako odkrywana (w odróżnieniu od konstruowanej), wiąże się ona z *self* na takiej zasadzie, że podejmowane w oparciu o nią wybory są zakorzenione bądź nie w „prawdziwym” lub „autentycznym” *self*. Sami jednak, w celu wyraźnego rozróżnienia obydwu terminów, odsyłają do teorii samodeterminacji Ryana i Deciego. W jej świetle *self* to wrodzony, naturalny proces, który kieruje w stronę bardziej zintegrowanego i optymalnego funkcjonowania i który znajduje swoje odzwierciedlenie w zaspokajaniu potrzeb autonomii, kompetencji i więzi. Z kolei tożsamość, rozumiana tak jak u Marcii (1980) jako wewnętrzna struktura *self* reprezentująca przekonania jednostki na temat siebie, może lecz nie musi przystawać do *self* i jego podstawowych motywacji wzrostu. Wyżej wymienione podstawowe potrzeby psychologiczne związane z *self* stanowią zaś „bazę energetyczną” dla tworzenia tożsamości.

Z kolei wspomniani już Morf i Mischel (2012) są zdania, że *self* jest niejako na usługach tożsamości. To pierwsze jest bowiem produktem społecznym i żeby je zrozumieć należy badać jednostki biorąc pod uwagę ich zachowania interpersonalne,

³ Łukaszewski zwraca uwagę na to, że łatwiej jest odpowiedzieć na pytanie, jaki jestem (pytanie o osobowość), niż wiedzieć, kim jestem. Jak pisze: „To, jaki jestem, często bywa raktunkiem w sytuacji, kiedy doznaję zamieszania w swojej tożsamości. Wtedy mogę się odwołać do swoich cech, umiejętności” (Łukaszewski, 2012, s. 64). Grzegorek (2000) przyznaje, że zarówno „tożsamość”, jak i „osobowość” może oznaczać zespół właściwości. Podaje przy tym specyficzny sposób na dyferencjację tych pojęć: odpowiedź na pytanie o osobowość danej jednostki zawsze jest taka sama, z kolei odpowiedź na pytanie o tożsamość zależy od osoby pytającej, tj. od jej oczekiwań i zainteresowań.

których sporą część stanowią wysiłki mające na celu skłonienie innych do reakcji zgodnych z indywidualnymi celami czy projektami; wysiłki te odzwierciedlają motywacyjne i agencyjne jakości *self-systemu*, które zawierają sposoby zachowania i myślenia wycelowane w utwierdzenie, ochronę i naprawę tożsamości lub poczucia własnej wartości. Nawiasem mówiąc, wynika z tego, że aby uchwycić, „kim ktoś jest”, należy zrozumieć cele tożsamościowe jednostki (*person's identity goals*) poprzez ich ekspresję w społecznych interakcjach, bowiem w nich właśnie teoria siebie jednostki jest konstruowana, potwierdzana i ujawniana.

Oryginalne podejście do omawianego tematu można znaleźć w interdyscyplinarnej książce antropolożki kultury Romy Sendyki (2015). W jej rozumieniu *self* to „szczególna koncepcja tożsamości” (s. 5). Autorka zwraca uwagę na swoistość tego terminu, zawartą już w jego formie gramatycznej – zaimku zwrotnym, określającym „tożsamość w zwrocie” (s. 6), „refleksywną formę tożsamości” (s. 7). Owa swoistość określa „akcję rekursywnego, ponawianego, cyrkularnego, zwrotnego odnoszenia się podmiotu do siebie samego” (s. 6). Tym co odróżnia *self* od tradycyjnie pojmowanej tożsamości jest związana z nim nie-linearność i nie-narracyjność, nieciągłość, procesualność, niefinalność, decentryczność, relacyjność, kontekstualność i zmienność. „Tożsamość” jest bowiem, jak powtarza autorka za Elliottem (2001/2007), podobnie jak „podmiotowość”⁴, pojęciem idealnym, wspartym na idei transcendentального podmiotu. Z drugiej strony, gdy Sendyka podsumowuje współczesne konceptualizacje *self*, które ujmują go jako „skonstruowany, relacyjny byt społeczny zależny od warunków kulturowych, źródło poczucia ciągłości psychicznej i niezmienności” (s. 39), nie sposób nie zauważyć, że opis ten, przynajmniej częściowo, pokrywa się z nowszymi, szczególnie postmodernistycznymi, koncepcjami tożsamości.

Zakończenie

Jak zostało pokazane w pierwszej części artykułu, wiele z powszechnych sposobów użycia słowa *self* okazuje się nieprecyzyjnych. Nierzadko pojęcie to lepiej jest zastąpić słowem „osoba” czy „jednostka” albo też jednym z wielu uściślających terminów (Leary i Tangney podają ich około 50), będących, gramatycznie rzecz biorąc, złożeniami. Wśród nich są takie, w których *self* pełni tylko funkcję zaimka zwrotnego (np. *self-control* – samokontrola), ale też takie, które odnoszą się do różnego rodzaju reprezentacji siebie, a jako takie stanowią centralne aspekty tożsamości (np. *self-esteem* – poczucie własnej wartości). Widać więc, że pola semantyczne obydwu pojęć częstokroć nachodzą na siebie. Jak wynika jednak z przedstawionej powyżej różnorodności wzajemnych związków *self* i tożsamości, niemal wszyscy badacze są zgodni co do tego, że to pierwsze pełni niejako nadrzędną funkcję wobec tej drugiej, czy też

⁴ Podmiotowość to kolejny termin, który wymienia się zamiennie z „tożsamością” czy *self*. Rozróżnienie „tożsamości” i „podmiotowości” można znaleźć w tekście Majczyny (2000).

ta druga wchodzi w zakres tego pierwszego. Płynie z tego wniosek, że *self* jest pojęciem zarówno bardziej ogólnym, jak i bardziej rozmytym i trudniejszym do operacjonalizacji. Co więcej, można odnieść wrażenie, że w środowisku naukowym panuje relatywnie większa zgodność co do znaczenia słowa „tożsamość” niż ma to miejsce w przypadku „*self*”. To ostatnie zresztą nie zdołało się nigdy do końca uwolnić z pułapki homonkulusa. Brak odpowiadającego *self*, ale także tożsamości, ośrodka w mózgu implikuje ostrożność w rozpatrywaniu ich w kategoriach ściśle określonych struktur. Nie sposób jednak zrezygnować z obydwu pojęć ze względu na przysługujący im walor fenomenologiczny.

Literatura cytowana

- Bauman, Z. (2007). *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim* (tłum. J. Łaszcz). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Baumeister, R.F. (1998). The self. W: D.T. Gilbert (red.), *The handbook of social psychology* (s. 680-740). Boston: McGraw-Hill.
- Bielik-Robson, A. (1998). *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości* (s. 46-49). Kraków: Universitas.
- Bikont, A. (1988). Tożsamość społeczna – teorie, hipotezy, znaki zapytania. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: Tożsamość, indywidualizacja – przynależność* (s. 15-39). Wrocław: Ossolineum.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond “identity”. *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Brygoła, E. (2013). Podmiotowa i przedmiotowa perspektywa tożsamości osobistej we współczesnym świecie. *Polskie Forum Psychologiczne*, 18 (3), 284-302.
- Cheek, J.M., Briggs, S.R. (1982). Self-Consciousness and Aspects of Identity. *Journal of Research in Personality*, 16, 401-408.
- Côté, J.E. (2006). Identity studies: How close are we to establishing a social science of identity? An appraisal of the field. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 6, 3-25.
- Côté, J.E., Levine, C.G. (2002). *Identity formation, agency, and culture: A social psychological synthesis*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Craighead, W.E., Nemeroff, C.B. (2004). *The Concise Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science* (wyd. 3). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Elliott, A. (2001/2007). *Koncepcje „Ja”* (tłum. S. Królak). Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Erikson, E. (1959/2004). Tożsamość a cykl życia (tłum. M. Żywicki). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Gościniak, J., Mocek, M. (2008). Narcyzm i patologia w ujęciu psychologii *self* Heinza Kohuta. *Roczniki Psychologiczne*, 11 (2), 7-26.
- Grzegorek, T. (2000). Tożsamość a poczucie tożsamości. Próba uporządkowania problematyki. W: A. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka* (s. 53-70). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hartmann, H. (1950). Comments on the psychoanalytic theory of the ego. *Psychoanalytic Study of the Child*, 7, 9-30.

- Jarymowicz, M. (2005). Psychologia tożsamości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 3, s. 107-125). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jarymowicz, M., Szustrowa, T. (1980). Poczucie własnej tożsamości – źródła, funkcje regulacyjne. W: J. Reykowski (red.), *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi* (s. 439-473). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kazdin, A.E. (2000). *Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set*. Oxford: Oxford University Press.
- Kernberg, O. (1982). Self, Ego, Affects, and Drives. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 30 (4), 893-917.
- Klein, M. (1975). Our adult world and its roots in infancy. W: M. Klein, *Envy and Gratitude and Other Works 194-1963* (s. 246-263). London: Hogarth.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International Universities Press.
- Krzyżewski, K. (2006). Ja. W: J. Siuta (red.), *Słownik psychologii* (s. 118). Kraków: Zielona Sowa.
- Krzyżewski, K., Kazberuk, A. (2000). Specyfika psychologicznego ujmowania tożsamości. W: A. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka* (s. 17-35). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Leary, M.R., Tangney, J.P. (2012). The Self as an Organizing Construct in the Behavioral and Social Sciences. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of Self and Identity* (wyd. 2, s. 1-20). New York: The Guilford Press.
- Łukaszewski, W., Doliński, D., Fila-Jankowska, A., Maruszewski, T., Niedźwieńska, A., Oleś, P., Szkudlarek, T. (2012). *Tożsamość. Trudne pytanie kim jestem*. Sopot: Smak Słowa.
- Majczyna, M. (2000). Podmiotowość a tożsamość. W: A. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka* (s. 35-53). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mandrosz-Wróblewska, J. (1988). *Tożsamość i niespójność Ja a poszukiwanie własnej odrębności*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence. W: J. Adelson (red.), *Handbook of Adolescent Psychology* (s. 159-187). New York: Wiley.
- Maruszewski, T. (2012). Pamięć autobiograficzna i tożsamość. W: W. Łukaszewski, D. Doliński, A. Fila-Jankowska, T. Maruszewski, A. Niedźwieńska, P. Oleś, T. Szkudlarek, *Tożsamość. Trudne pytanie kim jestem* (s. 145-165). Sopot: Smak Słowa.
- Maslow, A.H. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: PAX.
- McCrae, R.R., Costa, P.T., Jr. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka: Perspektywa teorii pięcioczynnikowej* (tłum. B. Majczyna). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Morf, C.C., Mischel, W. (2012). The Self as a Psycho-Social dynamic Processing System. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of Self and Identity* (wyd. 2, s. 21-49). New York: The Guilford Press.
- Oleś, P.K. (1997). Dynamiczny self: Implikacje dla zjawiska autodestrukcji. W: P. Oleś (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (s. 283-299). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

- Oleś, P.K. (2008). O różnych rodzajach tożsamości oraz ich stałości i zmianie. W: P.K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 41-84). Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Oleś, P.K. (2012). Tożsamość osobista i społeczna – płynna czy określona? W: W. Łukaszewski, D. Doliński, A. Fila-Jankowska, T. Maruszewski, A. Niedźwieńska, P. Oleś, T. Szkudlarek, *Tożsamość. Trudne pytanie kim jestem* (s. 115-127). Sopot: Smak Słowa.
- Pervin, L.A. (1994). A critical analysis of trait theory. *Psychological Inquiry*, 5, 103-113.
- Pilarska, A. (2012). *Ja i tożsamość a dobrostan psychiczny*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM.
- Pilarska, A. (2012). Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości. W: W.J. Paluchowski, A. Bujacz, P. Haładziński, L. Kaczmarek (red.), *Nowoczesne metody badawcze w psychologii* (s. 167-188). Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNS UAM.
- Sandler, J., Rosenblatt, B. (1962). *The Psychoanalytic Study of the Child*, 17, 128-145.
- Schwartz, S.J. (2002). In search of mechanisms of change in identity development: Integrating the constructivist and discovery perspectives on identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2, 317-339.
- Sendyka, R. (2015). *Od kultury Ja do kultury Siebie*. Kraków: Universitas.
- Soenens, B., Vansteenkiste, M. (2011). When Is Identity Congruent with the Self? A Self-Determination Theory Perspective. W: S.J. Schwartz, K. Luyckx, V.L. Vignoles (red.), *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 381-402). New York: Springer.
- Sokolik, M. (1996). *Psychoanaliza i Ja*. Warszawa: Jacek Santorski & Co.
- Straś-Romanowska, M. (2008). Tożsamość w czasach dekonstrukcji. W: B. Zimoń-Dubownik, M. Gamian-Wilk (red.), *Oblicza tożsamości: Perspektywa interdyscyplinarna* (s. 19-30). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Suszek, H. (2007). Różnorodność wielości Ja. *Roczniki Psychologiczne*, 10 (2), 7-37.
- Tesser, A. (2002). Constructing a niche for the self: A bio-social, PDP approach to understanding lives. *Self and Identity*, 1, 185-190.
- Uchnast, Z. (1997). Ku koncepcji *selfu* w psychologii zdarzeń życiowych. W: P. Oleś (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (s. 271-281). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Vignoles, V.L., Schwartz, S.J. i Luyckx, K. (2011). *Introduction: Toward an Integrative View of Identity*. W: S.J. Schwartz, K. Luyckx, V.L. Vignoles (red.), *Handbook of Identity Theory and Research* (s. 1-30). New York: Springer.
- Winnicott, D.W. (1965). Ego distortion in terms of true and false self. W: *The Maturation Processes and the Facilitating Environment* (s. 140-153). London: Hogarth and Institute for Psycho-Analysis.

Streszczenie. W artykule podjęto próbę ścisłego zdefiniowania pojęć „self” i „tożsamość”, biorąc pod uwagę wielość przypisywanych im znaczeń oraz złożoną rzeczywistość, do której odwołuje się każde z nich. Szczególny nacisk położono na to,

jak *self* ma się do tożsamości, co łączy te obydwie pojęcia, co dzieli i w jakie związki wchodzi one między sobą. Istotne okazało się rozróżnienie od siebie nie tylko *self* od tożsamości, ale i obydwu tych terminów od pojęć pokrewnych w rodzaju osobowości, obrazu siebie, ego czy podmiotowości. O ile bowiem źródłem owych dociekań była obserwacja częstokroć bezrefleksyjnego stosowania przez wielu autorów ww. terminów na sposób synonimiczny, o tyle celem artykułu było niejako „przydzielenie” tytułowemu pojęciu właściwego im terytorium.

Słowa kluczowe: *self*, ja, tożsamość

Data wpłynięcia: 5.03.2017

Data wpłynięcia po poprawkach: 29.05.2017

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 31.10.2017